

SIGNA

2018

7

SIGNA

2018

7

Revue éditée par le Comité
pour la diffusion de la recherche
en archéologie gallo-romaine

Tijdschrift uitgegeven door het Comité
voor de verspreiding van het onderzoek
in de Gallo-Romeinse archeologie

Comité de lecture / Leescomité

Britt CLAES, Catherine COQUELET, Guido CREEMERS, Wim DE CLERCQ, Marc LODEWIJCKX, Claire MASSART, Nicolas PARIDAENS, Alain VANDERHOEVEN, Fabienne VILVORDER

Secrétariat de rédaction / Redactionele secretaris

Véronique JONET (CRAN - INCAL Université Catholique de Louvain), Nicolas PARIDAENS (CReA-Patrimoine, Université libre de Bruxelles), Fabienne VILVORDER (CRAN, Université Catholique de Louvain)

Mise en page / Vormgeving

Nathalie BLOCH (CReA-Patrimoine, Université libre de Bruxelles)

Couverture / Voorblad

Nathalie BLOCH, Nicolas PARIDAENS (CReA-Patrimoine, Université libre de Bruxelles)
Étendard de Flobecq / Standaard van Flobecq © Musées royaux d'Art et d'Histoire / Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Bruxelles - Brussel)
Abraham Ortelius, *Belgii Veteris Typus*, 1594 © Museum Plantin-Moretus (Antwerpen)

Comité pour la diffusion de la recherche en archéologie gallo-romaine / Comité voor de verspreiding van het onderzoek in de gallo-romeinse archeologie

Britt CLAES, Musée royaux d'Art et d'Histoire - Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (Bruxelles - Brussel)
Catherine COQUELET, Faculté de philosophie, arts et lettres, Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve) /
DGO4, Direction de l'Archéologie, Service public de Wallonie
Guido CREEMERS, Gallo-Romeins Museum Tongeren
Wim DE CLERCQ, Historical Archaeology Research group, Ghent University (Gent)
Ann DEGRAEVE, Bruxelles Développement urbain, Direction des Monuments et des Sites, Service public régional de Bruxelles – Brussel Stedelijke Ontwikkeling, Directie Monumenten en Landschappen, Gewestelijke Overheidsdienst Brussel
Marc LODEWIJCKX, Onderzoekseenheid Archeologie, KU Leuven
Nicolas PARIDAENS, Centre de Recherches en Archéologie et Patrimoine, Université libre de Bruxelles (Bruxelles)
Alain VANDERHOEVEN, Agentschap Onroerend Erfgoed, Vlaamse Overheid (Brussel)
Fabienne VILVORDER, Centre de recherches d'archéologie nationale, Université Catholique de Louvain (Louvain-la-Neuve)

Contact

Nicolas PARIDAENS, Centre de Recherches en Archéologie et Patrimoine (CReA-Patrimoine) CP133 - Université libre de Bruxelles, 50 av. F. Roosevelt, B-1050 Bruxelles, nicolas.paridaens@ulb.ac.be

Impression / Drukkerij

Presses Universitaires de Bruxelles a.s.b.l. - Université libre de Bruxelles, 42 av. Paul Héger, B - 1050 Bruxelles

<http://signaromana.wordpress.com>

Les notices engagent la seule responsabilité de leur(s) auteur(s).
Ieder auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar artikel.

SOMMAIRE / INHOUD

Diagnostic archéologique sur la ZAE « Polaris » à Péruwelz/Belœil (Hainaut). Vestiges d'activités métallurgiques dans la première moitié du 1 ^{er} siècle apr. J.-C. Nicolas Authom, Michèle Dosogne & Frédéric Hanut	5
Les campagnes de fouilles 2016 et 2017 à la villa gallo-romaine de Mageroy à Habay Jean-François Baltus, François Casterman & Benoît Halbardier	11
Wat vertellen Brandrestengraven over het crematieritueel? Een Gallo-Romeins Grafveld te Lemberge – Merelbeke (prov. O.-VI.) Floris Beke & Arno van den Dorpel	17
<i>Glandes plumbae</i> : une balle de fronde inscrite découverte en Belgique Raymond Brulet & Annick Lepot	29
Vase triple et figurines-vases dans un matériel funéraire du 1 ^{er} siècle provenant de Ciplu (Hainaut, Belgique) Pierre Claeys & Britt Claes	35
Gallo-Romeinse bewoningssporen in Halle (Zoersel) – Sniederspad (prov. Antwerpen) Liesbeth Claessens & Jordi Bruggeman	37
Een sleuf dwars door Vlaanderen: Romeinse vondsten langs het Fluxys tracé lot 5 (W.-VI.) Jasper Deconynck & Pieter Laloo	41
Twee urnengrafveldjes en brandrestengraven uit de 1ste eeuw te Ronse Pont West (prov. Oost-Vlaanderen, BE) Arne De Graeve	49
De Romeinse zoutproductie langs de Menapische kust: een ingenieus technologisch proces Michiel Dekoninck	61
La <i>tabula defixionis</i> de Tongres : interprétation Alain Delattre, Alain Martin, Roxanne Bélanger, Georges Raepsaet & Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier	67
Het vlakdekkend onderzoek aan de Paardsweidestraat te Tongeren (prov. Limburg): de eerste resultaten van een opgraving binnen het zuidwestelijke grafveld van Romeins Tongeren Annelies De Raymaecker & Marjolein van der Waa	69
De opgraving aan het Regulierenplein te Tongeren Natasja De Winter	73
Een <i>cardo</i> aan de Vermeulenstraat in Tongeren (Tongeren Vermeulenstraat, fase 4) Natasja De Winter	77
Natuursteen in het Romeinse badhuis van Heerlen, Nederlands Limburg Roland Dreesen	81
Hoe Eke-Molen een voorproefje was. Een uitgestrekt grafveld te Nazareth-'s Gravendreef (prov. O.-VI., België) Tina Dyselinck	93
De brandrestengraven van Scheldewindeke-Boterbloemstraat (Oosterzele, prov. O.-VI., België) Tina Dyselinck & Maaike Kalshoven	101
Datation archéomagnétique de deux fours de potiers romains à Tongres Souad Ech-chakrouni & Jozef Hus	105
Les occupations antiques de Nereth à Baelen (prov. de Liège). Campagne de fouilles 2016-2017 Heike Fock	111
Du faux au vrai : l'exceptionnel portrait d'Aristion en verre doré (Bruxelles, Musées royaux d'Art et d'Histoire - 2 ^e moitié du III ^e siècle apr. J.-C.) Chantal Fontaine-Hodiamont & Paul Fontaine	117

Réexamen du contexte archéologique de la nécropole du Hochgericht Denis Henrotay	127
Prospections géoradar à la villa gallo-romaine de Mageroy Sébastien Lambot, François Casterman, Jean-François Baltus & Benoît Halbardier	131
Gallo-Romeinse hoofdgebouwen in het Waasland: een overzicht Bart Lauwers & Wim De Clercq	137
La villa du <i>Hody</i> : un modèle original Sophie Lefert	155
Une statuette de Mercure découverte à Rumst (prov. Antwerpen), anciennement dans la collection Louis Stroobant (1862-1950) Yann Mandart & Eugène Warmenbol	161
La villa gallo-romaine du « Trieu des Soques » à Aiseau : bilan des fouilles 2017 Nicolas Paridaens	167
Een <i>gladius</i> uit Tongeren Patrick Reygel	175
Tombeaux monumentaux d'Arlon/ <i>Orolaunum vicus</i> Christine Ruppert	179
Romeinse bewoning aan de Roderveldlaan in Mortsel (prov. Antwerpen) Sofie Scheltjens, Simon Verdegem, Nelleke van Asch, Ignace Bourgeois, Tim Clerbaut & Wim De Clercq	185
Welgestelde Gallo-Romeinse boeren aan de Zenne in Hombeek? Margot Vander Cruyssen	197
Multidisciplinair onderzoek op een ritueel <i>dolium</i> uit Vrasene Thomas Van de Velde, Vince Van Thienen, Thierry Van Neste, Sibrecht Reniere & Wim De Clercq	203
Een Romeinse nederzetting met sporen van metaalbewerking te Puurs Inne Van Kerkhoven, Dominick Van den Notelaer & Brent Belis	209
Le Grognon, à Namur : une rue, une habitation, un sanctuaire... Nouveaux éléments de topographie gallo-romaine au confluent Sambre-et-Meuse Raphaël Vanmechelen, Dominique Bosquet et al.	215

Een *gladius* uit Tongeren

Patrick REYGEL

Opgraving

ARON bvba voerde tussen juli 2016 en oktober 2017 een opgraving in twee fases uit aan de Astridlaan te Tongeren in het kader van de uitbreiding van de Colruyt winkel. Een korte samenvatting van de resultaten en een uitgebreide beschrijving van twee aangetroffen Romeinse pottenbakkersovens werden reeds gepubliceerd in de vorige jaargang van *Signa*.¹ De verwerking van de resultaten is nog lopend maar dit artikel bespreekt reeds een bijzondere vondst, afkomstig uit deze opgraving: de kling en het gevest van een Romeins zwaard of *gladius* (afb. 1).

Dit kortzwaard behoorde tijdens het principaat tot de standaard uitrusting van een Romeinse legioensoldaat. Vermoedelijk gaat het om een *gladius* van het Pompeï-type, genoemd naar de plaats waar er verschillende van dit type ontdekt werden. *Gladii* worden zelden teruggevonden, vandaar het belang van deze vondst.

Situering

De vondst² werd gedaan in een noordwest-zuidoost georiënteerd rechthoekige kuil van ca. 1,8 m op 2 m met een komvormige doorsnede van ca. 1 m diep. De zwaardfragmenten werden onderaan aangetroffen in de kuil die verder ook nog enkele dierlijke botfragmenten, een tiental sterk gecorrodeerde nagels en een twintigtal scherven bevatte, te dateren tussen 50 n.Chr. en het begin van de 2de eeuw. De kuil werd doorsneden door een jonger spoor dan materiaal bevatte uit dezelfde periode.

Conservering

Het zwaard werd in diverse fragmenten aangetroffen en werd enkel herkend als bijzondere vondst door de goede bewaring van het gevest. De onderdelen werden

allen zorgvuldig verpakt en onmiddellijk behandeld door conservatiespecialiste Natalie Cleeren.

De ijzeren³ onderdelen van het zwaard waren zeer sterk gecorrodeerd en schilferen. Er was geen metallisch ijzer meer aanwezig en door de corrosie van het ijzer was ook de benen greep gebarsten. Dankzij de ijzercorrosie is echter wel een aantal organische sporen bewaard gebleven, zoals het hout van de pommel en stukjes leder van de schede.

De onderdelen van het zwaard zijn verstevigd waar nodig en mechanisch gereinigd met microstraalapparatuur en fijne diamantfrezen. Alle fragmenten werden gestabiliseerd, ontzout en vervolgens afgeschermd van zuurstof en vocht. Passende delen werden verlijmd en er werden stalen genomen van de organische resten om eventueel verdere analyses op te doen.⁴

Beschrijving

De *gladius* bestond uit vier fragmenten: een deel van de punt, twee fragmenten van het centrale gedeelte van de kling en het gevest. Door de zware corrosie blijft het onduidelijk of de breuken antieke schade zijn of zijn ontstaan door verwerking doorheen de tijd.

De punt

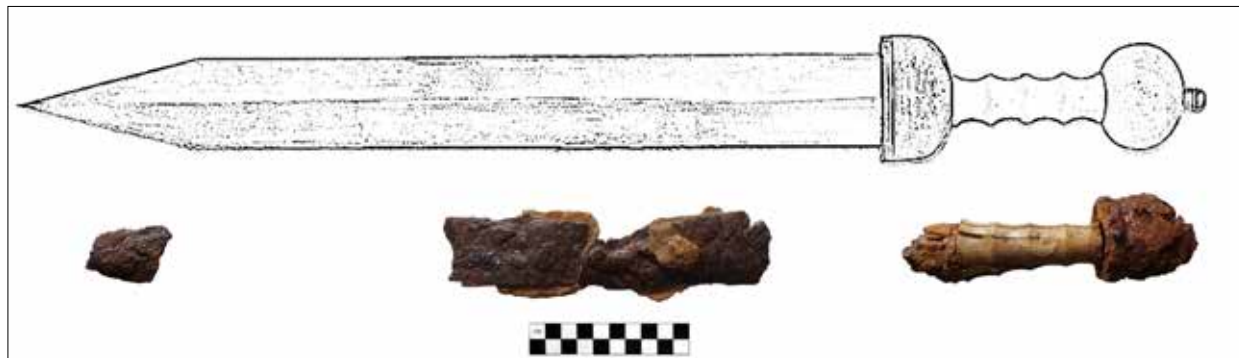
Het fragment van de punt bestond volledig uit ijzer. Het had een lengte van 55 mm en mat in doorsnede 22 mm aan de smalste zijde en 31 mm aan de breedste zijde. De doorsnede was lensvormig en het fragment had een dikte van 4 mm in het middelpunt.

1 REYGEL & DE WINTER 2017.

2 Werkput 1, spoor S115.3, vondst V220.

3 Een *gladius* was vaak opgebouwd uit een gesmeden ijzeren kern met stalen randen. De exacte metalurgische samenstelling van dit zwaard is momenteel nog niet gekend. De overige ijzer- en/of staalfragmenten worden in de rest van de tekst als ijzerfragmenten benoemd.

4 CLEEREN 2018.

Afb. 1. Boven: voorbeeld van een Pompeii-type *gladius* (© Rama). Onder: ijzeren *gladius* met benen greep en houten pommel (© N. Cleeren/ARON bvba).

De kling

De twee centrale fragmenten van de kling vormden vermoedelijk ooit één geheel. De breuk tussen beide delen past echter niet volledig. Eén fragment had een lengte van 93 mm, het andere was 122 mm lang. Het gecombineerde fragment had een lengte van ca. 200 mm. Het eerste fragment had een breedte van 40 mm aan één zijde en 37 mm ter hoogte van de connectie met het andere gedeelte. Het tweede fragment had een breedte van 45 mm aan het uiteinde en was slechts 28 mm breed ter hoogte van de connectie. De scherpe knik aan de rand maakt duidelijk dat de breedte hier onvolledig is. Beide stukken hadden een dikte⁵ van ca. 5 mm en net als bij de punt was de doorsnede ook bij deze fragmenten lensvormig. Hieruit kunnen we ook afleiden dat het om een tweesnijdend zwaard ging. Een geul of rib op de kling was niet zichtbaar.

Tegen het metaal van de twee centrale klingfragmenten bevonden zich aan één zijde nog enkele restanten organisch materiaal: leder en een nog onbekend materiaal. Aan de andere zijde was een klein restantje aanwezig van vermoedelijk textiel. Het textiel en onbekend materiaal zal nog verder onderzocht worden. Het leder kan in ieder geval gezien worden als een restant van de schede waarin de *gladius* werd opgeborgen.

⁵ Door corrosie was het metaal van deze drie fragmenten sterk aangetast en geschilferd. De gemeten breedtes zijn vermoedelijk dan ook iets smaller dan de oorspronkelijke afmetingen.

Het gevest

Het gevest was het best bewaarde gedeelte van de *gladius* en bestond uit vier onderdelen: de pommel, het bolle uiteinde dat ook diende als tegengewicht voor de kling, de greep met reliëf om de *gladius* stevig vast te houden, een restje van de stootplaat en de angel, een interne ijzeren staaf die alle onderdelen aan elkaar hield. De pommel en greep maten samen een lengte van 135 mm.

De pommel was volledig van hout en ellipsoïdvormig met een ovale afplatting van 40 op 50 mm aan de overgang met het heft. Het geheel had een lengte van 60 mm en op het uiteinde bevond zich een rechthoekig ijzeren plaatje van 25 op 23 mm dat het begin van de angel vormde. De ovale basis had een rand van 10 mm dik en bevatte één klinknagel in ijzer. De functie hiervan is nog onduidelijk. De houtsoorten zijn momenteel nog niet gekend en worden mogelijk nog verder onderzocht.

De greep was vervaardigd uit één stuk been, vermoedelijk afkomstig van een langbeen van een rund, waarbij het interne merg werd verwijderd om ruimte te voorzien voor de ijzeren angel. Het geheel was bewerkt tot een gepolijst handvat met vier ribbels om de vingers te kunnen plaatsen. Op verschillende plaatsen was het bot gebarsten door het corroderende ijzer van de angel. De greep had een lengte van 79 mm en een ronde diameter van 25 tot 35 mm.

Op de overgang van de greep naar de kling diende een stootplaat aanwezig te zijn. In dit geval waren enkel wat houtresten en een ijzeren band aanwezig, mogelijk om de greep op zijn plaats te houden. Het is onduidelijk of deze van de stootplaat afkomstig waren.

Via een röntgenfoto werd duidelijk dat er intern in de greep een ijzeren staaf aanwezig was: de angel. Dit stuk metaal vormde oorspronkelijk het verlengde van de kling en werd aan het uiteinde van de pommel afgesloten door het rechthoekige plaatje of klinknagel die alle onderdelen van het gevest op zijn plaats hield. De angel was rond van doorsnede en versmalde van 20 mm ter hoogte van het handvat naar 12 mm ter hoogte van de pommel. Ter hoogte van de verbinding met de kling, verborgen onder de stootplaat, ging de ronde angel over in een rechthoekige vorm van 23 x 7 mm.

Type

De republikeinse voorloper, de *gladius Hispaniensis*, met zijn typische wespentaille kling, evolueerde in de keizertijd naar twee voorname types van *gladii*: het Mainz-type (1ste helft 1ste eeuw) en het Pompeï-type (midden 1ste eeuw – eind 2de eeuw).

De kling van een Mainz-type *gladius* was breder naar de greep toe en had een driehoekige lange punt. De Pompeï-type *gladius* had een kling met parallelle zijden en een minder lange punt. De kling had een gemiddelde lengte van 420-500 mm en was ca. 42-55 mm breed. Gelijktijdig werd ook een langer zwaard gebruikt door de cavalerie: de *spatha*. Deze had een lengte van meer dan 700 mm en was meer courant vanaf het einde van de 2de eeuw. Naast de typische *gladii* werden er ook andere zwaarden gedragen door de *auxilia* of hulptroepen. Deze hadden vaak kenmerken van de standaard types maar variërende afmetingen.⁶

Wegens de slechte bewaringstoestand van de kling was het onmogelijk om de exacte lengte en vorm en bijgevolg ook het type van de *gladius* van Tongeren te bepalen. De breedte van de kling lijkt te wijzen op een Pompeï-type maar het zou ook om een korte *spatha* kunnen gaan uit dezelfde periode.⁷ De datering van het aardewerk tussen 50 n.Chr. en het begin van de 2de eeuw geeft ons in ieder geval een gelijkaardige datering.

6 BISHOP & COULSTON 2006, p. 78-82; FEUGÈRE 2002, p. 138-142 en 147; NICOLAY 2007, p. 25-26.

7 Bishop M.C., persoonlijke communicatie, 19/02/2018.

Zwaardvondsten

Uit de directe omgeving van Tongeren zijn geen andere Romeinse zwaarden gekend van deze periode.⁸ Tijdens de opgravingen aan de Kienenstraat, ca. 1 km noordoostwaarts richting het centrum, werd wel een benen greepfragment aangetroffen tijdens het onderzoek van 1986-1987⁹ en een ivoren stootplaat in 2006-2007¹⁰. Ca. 35 km noordoostwaarts, in het heiligdom van Wijshagen, werd een bronzen schedepuntbeschermer van een *gladius* teruggevonden¹¹ en ca. 30 km ten zuidwesten werd een Mainz- en Pompeï-type in de Maas gevonden nabij Amay.¹²

Betekenis

Het voorkomen van militaria in urbane context kan verschillende verklaringen hebben: ondermeer de (tijdelijke) aanwezigheid van soldaten of een gewapende stadswacht, meegenomen oorlogsbuit of bezittingen van veteranen, religieuze deposities of zelfs gebruik door niet-militairen.¹³

De context waarin de *gladius* van Tongeren werd aangetroffen, gaf geen aanwijzingen voor een duidelijke interpretatie. Het ging in ieder geval niet om een grafgift of een rivierdepositie zoals beter gekend uit sites tegen de *limes* aan.¹⁴ Dat het om een offergave ging is echter niet onmogelijk. Veteranen hadden de mogelijkheid om hun uitrusting van het leger af te kopen na hun dienst en het offeren van wapens als dank voor goddelijke bescherming komt meer voor dan oorspronkelijk gedacht, voornamelijk bij *auxilia* van inheemse origine die meer bekend waren met de oude gebruiken van wapenoffers.¹⁵ Zo werd er in Sint Huibrechts Hern nabij Tongeren een votiefplaatje buiten religieuze context aangetroffen

8 De laat-Romeinse wapengraven buiten beschouwing gelaten; NOUWEN 1987; VANVINCKENROYE 1985, p. 74.

9 Vanderhoeven A., persoonlijke communicatie, 16/02/2018. Tot op heden kon het fragment nog niet teruggevonden worden in het archeologisch archief.

10 Archeologisch archief Kienenstraat 2006, V1119, S460.

11 VAN IMPE & CREEMERS 1991, p. 69-70.

12 NICOLAY 2007, p. 299.

13 BISHOP & COULSTON 2006, p. 233; NICOLAY 2007, p. 189-190.

14 ROYMANS 2011, p. 143-144.

15 FEUGÈRE 2002, p. 34-35; ROYMANS 2011, p. 143-144 en 220-221; NICOLAY 2007, p. 173.

met de vermelding van een *centurio* die zijn schild en speer aan de Germaanse godin *Vihansa* offert.¹⁶

Tongeren, als voornaamste stad van de *Civitas Tungrorum* zal het grootste deel de *auxilia Tungrorum* geleverd hebben. Het is dus niet onmogelijk dat een Tongerse veteraan zijn wapen mee naar huis nam, al dan niet als offer of statussymbool.

Bibliografie

BISHOP M. C. & COULSTON J. C., 2006. *Roman Military Equipment: From the Punic Wars to the Fall of Rome*, Londen.

CLEEREN N., 2018. *Conservatiedossier Romeinse Gladius Colruytsite Tongeren, Sint-Truiden*.

FEUGÈRE M., 2002. *Weapons of the Romans*, Stroud.

NICOLAY J. A. W., 2007. *Armed Batavians. Use and significance of weaponry and horse gear from non-military contexts in the Rhine delta (50 BC to AD 45)*, Amsterdam (Amsterdam Archaeological Studies, 11).

NOUWEN R., 1987. De wapengraven te Tongeren, *Limburg*, LXVI, 2, p. 62-69.

REYSEL P. & DE WINTER N., 2017. Twee Romeinse pottenbakkersovens te Tongeren, *Signa*, 6, p. 101-107.

ROYMANS N. G. A. M., 2011. Ethnic recruitment, returning veterans and the diffusion of Roman culture among rural populations in the Rhineland frontier zone. In: ROYMANS N. G. A. M. & DERKS T. (eds.), *Villa landscapes in the Roman North. Economy, culture and lifestyles*, Amsterdam (Amsterdam Archaeological Studies, 17), p. 139-160.

SERRURE C. P., 1858. De godin Vihansa. In: SERRURE C. P., *Vaderlandsch museum voor Nederduitsche Letterkunde, Oudheid en Geschiedenis (Tweede deel)*, Gent, p. 101-104.

VAN IMPE L. & CREEMERS G., 1991. Aristokratische graven uit de 5e /4e eeuwen v.Chr. en Romeinse cultusplaats op de "Rieten" te Wijshagen (gem. Meeuwen-Gruitrode), *Archeologie in Vlaanderen*, I, p. 55-73.

VANVINCKENROYE W., 1985. *Tongeren Romeinse stad*, Tielt.

16 BISHOP & COULSTON 2006, p. 30; FEUGÈRE 2002, p. 35-37; NICOLAY 2007, p. 178; SERRURE 1858, p.101-104.